

УДК 316.454.5:[378.018.8:159.9-051]
<http://orcid.org/0000-0003-4895-675X>

Горенко Мар'яна Вячеславівна
аспірант кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ КОМУНІКАТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ГОТОВНОСТІ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті висвітлено теоретичне та емпіричне дослідження особливостей прояву комунікативного компоненту; визначення критеріїв та рівнів сформованості комунікативного компоненту готовності до здійснення професійної кар'єри у студентів-психологів, як майбутніх представників своєї професії.

Проаналізовано основні підходи до вивчення комунікативного компоненту готовності. Визначено критерії оцінки, а саме: соціальний інтелект, комунікативна компетентність та емпатія.

Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові теоретичних та емпіричні методи та методики, серед яких: теоретичні методи: аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення даних з проблеми дослідження; емпіричні методи: спостереження, бесіда, методика «Шкала емоційного відгуку» (автори А. А. Мезрабян, М. С. Епштейн), методика «Діагностика комунікативної толерантності» (за В. В. Бойко), методика «Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях» (автори І. Д. Ладанов, В. О. Уразаєва), методика «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорд).

У ході дослідження було виявлено, що серед студентів-психологів є особи, по своїх комунікативних особливостях не відповідають професійним вимогам.

Ключові слова: професійна готовність; психологічна готовність до здійснення кар'єри; готовність студентів-психологів; комунікативний компонент; комунікативна компетентність; соціальний інтелект; емпатія.

Mariana Gorenko

PhD student Department of psychology

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Uman, Ukraine

SPECIFICITY OF EXPRESSION OF THE COMMUNICATIVE COMPONENT OF READY FOR PROFESSIONAL CAREER OUT IN STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

The article deals with theoretical and empirical study of features of manifestation of communicative component; defining the criteria and levels of formation of the communicative component of the readiness for a professional career in psychology students as future representatives of their profession.

The basic approaches to the study of the communicative component of readiness are analyzed. Assessment criteria are define: social intelligence, communicative competence and empathy.

In order to achieve this goal, general scientific theoretical and empirical methods and methods were used, among them: theoretical methods: analysis, comparison, systematization and generalization of data on the research problem; empirical methods: observation, conversation, methodology «Scale of emotional response» (authors A. Megrabyan, M. Epstein), technique "Diagnosis of communicative tolerance" (by V. Boyko), technique «Diagnosis of motivational orientations in interpersonal communications» (authors I. Ladanov, V. Urazayev), the technique «Social Intellect»(J. Guilford).

Respondents reported: by the criterion «empathy» - the predominance of high level of development; according to the criterion «communicative competence» - average level dominance; by criterion «social intelligence» - medium and below average level of development.

The results of the study suggest that it is necessary to increase the level of development of the communicative component of the readiness for professional career in psychology students. Particular attention should be paid to the development of social intelligence and communicative competence of future specialists in this field.

Keywords: *professional readiness; psychological readiness for a career; readiness of psychology students; communicative component; communicative competence; social intelligence; empathy.*

Вступ. Важливим напрямком професійної підготовки студентів є їхня підготовка до здійснення майбутньої професійної кар'єри. Одним із важливих чинників здійснення такої підготовки виступає формування у студентів готовності до здійснення професійної кар'єри. В Україні проблема фахової підготовки психологів найбільшої актуальності набула останнім часом, оскільки з'явилися предметні сфери, де необхідна допомога кваліфікованих психологів-професіоналів. Поняття кар'єри психологів має специфічний характер, тому що основне просування у цій сфері полягає не у підйомі посадовими сходами, а у рості кваліфікації.

Професійна діяльність психолога відрізняється особливою відповідальністю. Вона пов'язана з пізнанням індивідуальних особливостей людей, їх глибоких внутрішніх переживань, станів та вимагає не лише відповідної освіти, але і високої професійної майстерності та особистісного розвитку. Помилки у роботі психолога можуть завдати непоправної шкоди окремим людям, сім'ям, колективам та авторитету самої психології.

Значну увагу при формуванні готовності до здійснення професійної кар'єри варто приділяти питанням розвитку комунікативних вмінь та навичок в процесі фахової підготовки спеціаліста сфери «людина-людини» та виявленню умов, що визначають цей розвиток. У зв'язку з цим, за даними американського дослідника Д. Гоулмена, комунікативна компетентність включається роботодавцями у базову компетентність, нарівні з спеціальними знаннями та досвідом.

Підґрунтям у вирішенні проблеми підготовки майбутніх психологів до професійної комунікації є філософські та психологічні концепції спілкування. Методологічні проблеми комунікативної компетентності загалом і

спілкування зокрема у своїх дослідженнях розкривають К.О. Абульханова-Славська, Г.М. Андреева, О.О. Бодальов, Л.П. Буєва, М.С. Каган, С.Д. Максименко, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Б.Д. Паригін та ін. Різні сторони професійного спілкування розглядаються у працях В.М. Галузьяка, А.Б. Добровича, М.М. Заброцького, Я.Л. Коломінського, М.Н. Корнева, О.В. Киричука, С.О. Мусатова, В.А. Семиченко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко, Т.С. Яценко. Психолого-педагогічні умови та засоби розвитку комунікативного потенціалу особистості вивчали науковці О.О. Вербицький, Ю.М. Ємельянов, В.В. Каплінський, М.О. Коць, Л.А. Петровська, С.В. Петрушін та ін. Окремі сторони процесу розвитку комунікативних вмінь та навичок майбутніх психологів аналізуються в роботах Л.В. Долинської, М.В. Шевченко, Л.Г. Терлецької, Н.В. Чепелевої, Т.І. Федотюк, Л.І. Уманець та інших дослідників.

Мета, завдання. Головною метою цієї роботи є теоретичне та емпіричне дослідження особливостей прояву комунікативного компоненту; визначення критеріїв та рівнів сформованості комунікативного компоненту психологічної готовності у студентів психологів, як майбутніх представників своєї професії.

Методи. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові теоретичних та емпіричних методи та методики, серед яких: теоретичні методи: аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення даних з проблеми дослідження; емпіричні методи: спостереження, бесіда, методика «Шкала емоційного відгуку» (автори А.А. Меграбян, М.С. Епштейн), методика «Діагностика комунікативної толерантності» (за В.В. Бойко), методика «Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях» (автори І.Д. Ладанов, В.О. Уразаєва), методика «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорд).

Результати. З необхідністю визначення специфіки прояву та вимірювання рівня розвитку комунікативного компоненту готовності студентів-психологів до здійснення професійної кар'єри в якісно-кількісних характеристиках, виникає потреба виділити критерії оцінки. Система міжнародних стандартів ISO визначає критерій як міру відбиття цілісності властивостей об'єкта, що забезпечує його існування. У нашому дослідженні під критерієм ми розуміємо основну ознаку (одну чи кілька), на основі якої передбачається оцінювання і порівняння рівня розвитку досліджуваного компоненту у респондентів.

Спілкування є важливим та необхідним соціально-психологічним аспектом організації навчальної та професійної діяльності. Спілкування має велике значення у формуванні комунікативної культури та комунікативної компетентності, які впливають на розвиток психологічної культури і культури поведінки майбутніх фахівців (Клюєв, 2002).

Враховуючи специфічність професійної діяльності психолога, дослідники виділяють психологічну компетентність як один із параметрів професіограми спеціаліста, визначаючи компетентність як особливий тип організації

предметно-специфічних знань, що дає змогу приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності (Холодна, 1996). У працях психологів розглядаються окремі сторони компетентності: компетентність у спілкуванні, інтелектуальна компетентність тощо (Пов'янкель, 1998; Чепелева, 1998). Варто зазначити, що практичному психологу на відміну від, наприклад, традиційного педагога, недостатньо володіти матеріалом (знаннями) і методикою його передачі. Специфіка професії вимагає додаткових видів компетентності, таких як комунікативна компетентність, тобто розвиненість комунікативних навичок (вербальних та невербальних), здатність вибудовувати свою поведінку в залежності від групових процесів.

Ефективність професійної діяльності (зокрема психоконсультування, психотерапії, психокорекції) значною мірою залежить від умінь психолога спілкуватися з клієнтом, що передбачає інтерес до людей, їхнього способу життя, думок, емоцій, почуттів, вміння обирати правильні слова й тон, для встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння і тд.

У процесі спілкування психолог визначає як зміни в поведінці людини, так і впливи на цю поведінку, здійснює соціальну фасилітацію, підтримку, допомогу клієнту, що особливо важливо для психолога-практика. Люди, які мають високі показники у соціальній фасилітації, схильні і мають здібності до роботи в сфері практичної психології (Дуткевич, 2005).

Комунікативна компетентність психолога розглядається як компонент його професійного портрету. На думку багатьох науковців, комунікативна компетентність є ядром професіоналізму психолога.

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що важливими детермінантами розвитку комунікативної компетентності виступають такі особистісні якості психолога: емпатійність, самоконтроль, саморегуляція у спілкуванні, гуманність, толерантність, вміння слухати, низький рівень агресивності та конфліктності, експресивно-мовні, соціально-перцептивні фактори, вміння і навички організації взаємодії людей.

Психологи В. П. Захаров та Н.Ю. Хрящева називають такі фактори комунікативної компетентності у спілкуванні: знання в галузі психології особистості, групи, спілкування; вміння та навички спілкування; корекція і розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно, повно сприймати і оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що виникають між людьми; корекція та розвиток системи ставлень особистості до проблем і ситуацій, які виникають у процесі спілкування (Захарова, 1989).

Ряд науковців (Амінов, 2005; Петровська, 1989) розглядають комунікативну компетентність в контексті соціально-психологічної компетентності. Так, А.М. Сухов, А.О. Деркач розуміють комунікативну компетентність в двох аспектах: як емпатійну якість та як вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування.

Т.І. Єрмаков, розглядаючи комунікативну компетентність психолога, робить висновок, що вона включає здібності фахівця ефективно взаємодіяти з

людьми, вміння орієнтуватись в соціальних ситуаціях, розпізнавати емоційні стани та особистісні особливості, обирати адекватні способи спілкування та реалізовувати їх (Єрмаков, 2002).

Як зазначає Н.В. Чепелева, комунікативна компетентність передбачає не лише вміння психолога вести діалог з клієнтом, а й орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Це активна взаємодія, взаєморозуміння, діалог психолога та клієнта. Діалог є найціннішим засобом діяльності психолога, а діалогізм - однією з найважливіших його професійних якостей (Чепелева, 1999). Ознакою діалогічної особистості є подолання доміант, що забезпечує відкритість іншому, спрямованість своєї свідомості на розуміння «Я-іншого».

Ю.М. Ємельянов визначає комунікативну компетентність як здатність особистості до орієнтації в ситуаціях спілкування. Автор акцентує увагу на тому, що ця якість передбачає соціально-психологічне навчання та набувається в соціальному аспекті. Основним чинником її розвитку є досвід людини, її загальна ерудиція та певні здібності.

Т.О. Вольфорська розглядає комунікативну компетентність як рівень сформованості особистого досвіду, який допомагає людині у межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в суспільстві (Вольфорська, 1998).

Ю.М. Ємельянов та О.В. Прозорова до структури комунікативної компетентності включають: безпосередні дії в акті комунікації (вміння, навички спілкування) та знання про закономірності спілкування (комунікативні властивості власні та інших).

Феномен професійно-комунікативної компетентності фахівців також розглядається в роботах дослідників. Науковці включають до цього поняття потребу у спілкуванні, інтенсивність та ширину кола спілкування, вміння говорити, слухати, переконувати та ставитись з повагою до думки та позицій інших; особливості емоційного відгуку на інформацію, отриману від партнера та його особистість; вміння адекватно оцінювати та контролювати самого себе в процесі спілкування.

Зважаючи на специфіку роботи психолога та на те, що в процесі спілкування з клієнтом фахівець має не лише володіти та використовувати навички спілкування, а і розуміти та розпізнавати стан іншого, важливим критерієм визначення його готовності до професійної кар'єри також є соціальний інтелект. Високий рівень соціального інтелекту забезпечує професіоналу максимум інформації про поведінку інших людей та соціальних груп, здатність успішно прогнозувати їх реакції в певних ситуаціях.

Соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості становить основну складову її професійно важливих якостей та розглядається в роботах багатьох дослідників.

Вивчення соціального інтелекту в структурі професійно значущих якостей психолога також була предметом окремих досліджень вчених. Н.А. Амінов

та М.В. Молоканов провідним показником готовності до діяльності в сфері психології та загалом до роботи з людьми, визначили саме соціальний інтелект. Високий рівень розвитку соціального інтелекту автори вважали важливим для успішності психолога в професійній діяльності (Амінов, 1992).

Дослідження Л.О. Ляховець показали, що практичні психологи з високим рівнем соціального інтелекту чутливі до характеру соціальних взаємин у комунікативному плані, здатні опанувати й успішно застосовувати широкий спектр соціальних ролей, активно співпрацюють у сфері соціальної взаємодії, вирізняються високим рівнем контролю власної поведінки, емоційною саморегуляцією, точністю розрізнення експресивної поведінки.

Психологи з високим рівнем соціального інтелекту демонструють егоцентричну спрямованість особистості, яка полягає у високій вимогливості до себе та оточуючих. Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту у комунікативній діяльності тривожні, особливо у випадках загрози їх професійному статусу. Вони схильні застосовувати агресивно-підозрілий стиль міжособистісної взаємодії, емоційно нестабільні, підозрілі. Спрямування особистості у цих психологів індивідуалістичне – поєднання гуманістичного та егоцентричного стилів з явною перевагою другого з них (Баширов, 2006).

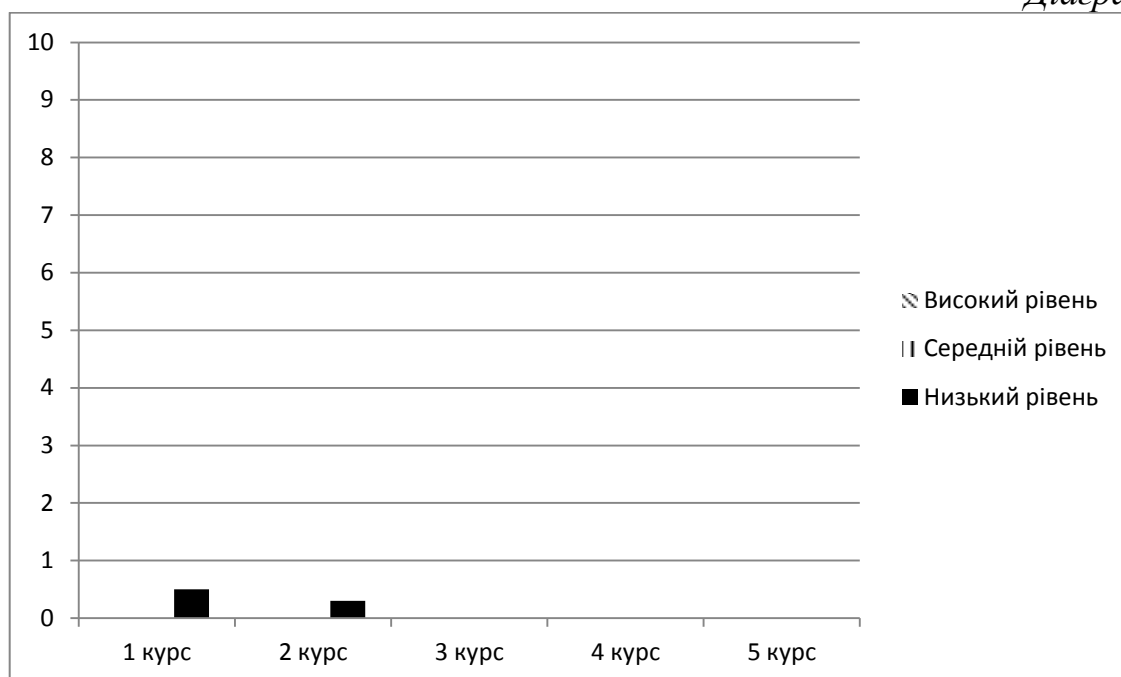
Дж. Гільфорд трактує соціальний інтелект як «інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації». Дослідник зазначає, що ця здатність ґрунтується на пізнанні людської поведінки і містить такі складові, як здатність передбачати наслідки поведінки людей у певній ситуації; здатність виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини; здатність розуміти зміни значення схожих вербальних реакцій людини; здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (Гілфорд, 1968).

Отож, для визначення специфіки прояву та діагностики рівня розвитку комунікативного компоненту готовності студентів-психологів до здійснення майбутньої професійної кар'єри, нами було виділено наступні критерії: соціальний інтелект, комунікативна компетентність, емпатійні здібності.

Емпіричне дослідження проводилось в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. В дослідженні взяли участь 55 студентів 1-5 курсів, які навчаються за спеціальністю Психологія.

Проаналізуємо розвиток критерію «емпатійні здібності». Досліджень значення емпатії в професійній діяльності психолога небагато, тому ця тема є актуальною в психологічній науці. Ми провели дослідження емпатійних здібностей у студентів-психологів 1-5 курсу за допомогою методики «Шкала емоційного відгуку» А.А. Меграбяна та М.С. Епштейна. Порівняємо результати (діаграма 1).

Діаграма 1

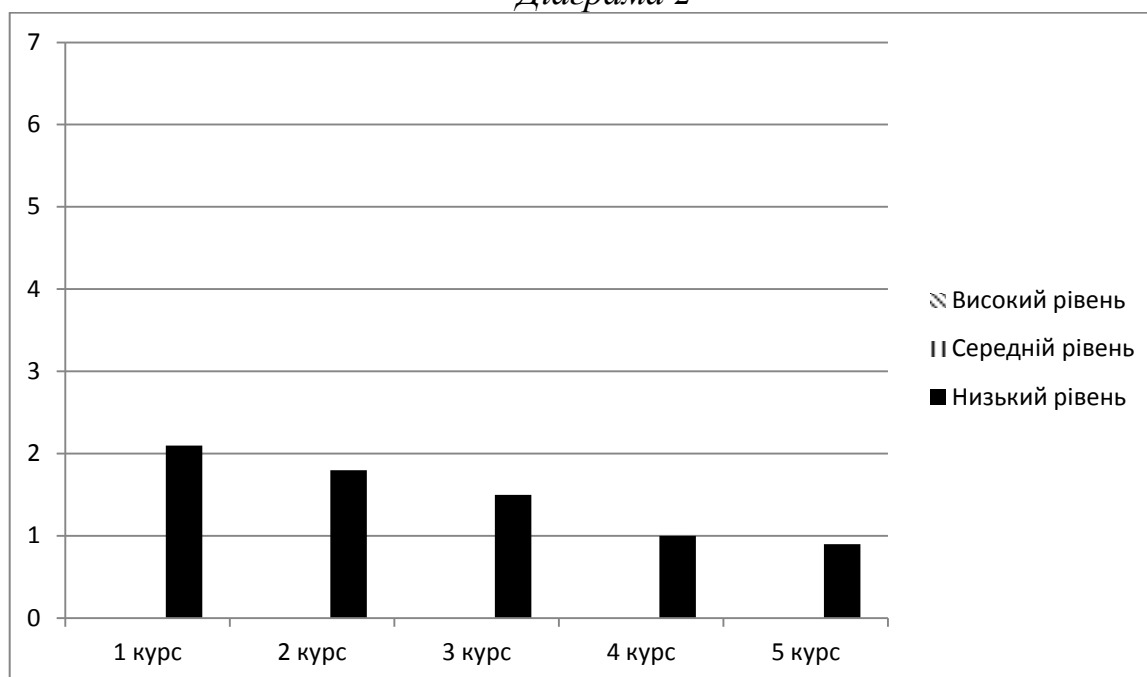

Нами виявлено, що у студентів-психологів низький рівень емпатійних здібностей складає всього 5% досліджуваних; у студентів 2 курсу - 3%; у студентів 3-5 курсу низького рівня виявлено не було у жодного респондента. Середній рівень студентів 1 курсу показали 60% студентів; серед студентів 2 курсу 50,9%; у респондентів 3 курсу - 50%; 4 курсу - 32,2%; 5 курсу - 20%. Високий рівень емпатії теж репрезентований великою кількістю досліджуваних: 1 курс - 35%; 2 курс - 46,1%; 3 курс - 50%; 4 курс - 66,8%; 5 курс - 80 %.

Бачимо, що рівень розвитку емпатії у респондентів збільшується відповідно до курсу навчання. Можемо припустити, що за час навчання емпатійні здібності студентів-психологів систематично формуються завдяки психолого- педагогічним засобам навчально-виховного процесу, а також за допомогою самовиховання, саморозвитку студентів шляхом усвідомлення значення емпатійних здібностей у власній професійній діяльності.

Наступним було досліджено такий компонент готовності до здійснення професійної кар'єри як комунікативна компетентність студентів-психологів. Досліджували цей компонент за допомогою методики «Діагностика комунікативної толерантності» за В.В. Бойко та методика «Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях» (автори І.Д. Ладанов, В.О. Уразаєва). Динаміку розвитку можна побачити в діаграмі (діаграма 2).

Діаграма 2

Нами виявлено, що у студентів-психологів 1 курсу низький рівень розвитку комунікативної компетентності складає 21% досліджуваних; у студентів 2 курсу – 18,8%; у студентів 3 курсу – 15%; у студентів 4 курсу - 10%; 5 курсу - 8,7% респондентів. У найбільшій кількості студентів зафіксовано середній рівень розвитку цього показника, а саме: 1 курс - 58,4%; 2 курс - 56,2%; 3 курс - 51%; 4 курс - 51,9%; 5 курс - 8,7%. Високий рівень репрезентований такою кількістю досліджуваних: 1 курс – 20,6%; 2 курс - 25%; 3 курс - 34%; 4 курс – 38,1%; 5 курс - 50%.

Аналіз за блоками методики «Діагностика комунікативної толерантності» за В. В. Бойко показав, що найбільші труднощі у студентів-психологів виникають з такими проявами як: прагнення переробити партнера по спілкуванню, перевиховати його; прагнення підлаштувати учасників комунікації під себе та невміння пробачати помилки інших.

Також ми продіагностували розвиток соціального інтелекту у студентів-психологів за допомогою методики «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда. Методика спрямована на виявлення у людини рівня розуміння комунікативної поведінки оточуючих. Вона містить у собі субтести, які оцінюють рівень вербальних та невербальних показників особистості. Перший субтест «Історії із завершенням» допомагає визначити рівень розвитку здібності передбачити майбутній хід подій, спираючись на наявну поточну інформацію («пізнання результатів поведінки»). Другий субтест «Групи експресії» оцінює здібність розуміти загальну картину, проаналізувавши окремі деталі та ситуаційну інформацію («пізнання класів поведінки»). Третій субтест «Вербальна експресія» визначає здібність розуміти однакові вербальні прояви у різних ситуаційних контекстах, вміння їх адекватно сприймати та інтерпретувати («пізнання перетворень поведінки»). Четвертий субтест «Історії з доповненням» дає можливість

виміряти вміння розуміти логічний хід подій та сенс поведінки людей у конкретних ситуаціях («пізнання систем поведінки»).

Загальний рівень розвитку соціального інтелекту у студентів психологів 1-5 курсу ми відобразили у таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1

	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Низький рівень	18,3%	15%	13,5%	11%	8%
Нижче середнього	25,5%	20%	15%	12,1%	9%
Середній рівень	35,1%	35,7%	38,5%	40,4%	44%
Вище середнього	14%	17%	19%	21%	22%
Високий	8%	12,3%	14%	15,5%	17%

Аналіз результатів дослідження критерію «соціальний інтелект» виявив домінування у респондентів середнього та вище середнього рівня розвитку. Особи з такими рівнями в достатній мірі здатні отримати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати точні судження про людей та прогнозувати їх реакції в певних обставинах.

Обговорення. За результатами дослідження можна зробити висновок, у розвитку комунікативного компонента готовності до здійснення професійної кар'єри студентів-психологів можна виділити, як позитивні, так і негативні аспекти.

До позитивних аспектів варто віднести розвиток емпатійних здібностей. У студентів 1-5 курсів переважає високий рівень розвитку цього критерію, що дуже важливо для представників професій «людина-людина» загалом та психологів зокрема. Емпатія включає здатність емоційно реагувати на переживання іншої людини, здатність розпізнавати емоційний стан іншого і подумки переносити себе в думки, почуття і дії іншої людини, здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини.

Також до позитивних аспектів можна віднести розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. У студентів-психологів переважає середній рівень розвитку цього критерію. Це означає, що у респондентів в достатній мірі розвинені комунікативні вміння та навички, комунікативна толерантність, наявний діалогізм.

Разом з тим, було виділено ряд негативних аспектів. Сюди відносимо рівень розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів. У більшості

респондентів зафіксовано середній та нижче середнього рівень. Це свідчить про те, що студенти розуміють почуття та думки людей, аналізуючи їх невербальні сигнали, та можуть прогнозувати майбутню поведінку співрозмовника, але інколи допускають помилки при аналізуванні проявів невербального спілкування. Для майбутніх психологів важливо мати високий рівень розвитку соціального інтелекту, адже особи з низьким рівнем можуть відчувати труднощі в розумінні та прогнозуванні поведінки людей, що ускладнює взаємовідносини. А це неприпустимо для здійснення кар'єри психолога.

Варто також зазначити, що низький рівень соціального інтелекту може в певній мірі компенсуватись іншими психологічними характеристиками (наприклад, розвиненою емпатією, комунікативними навичками), а також може бути скоректований шляхом активного соціально-психологічного навчання.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що необхідно підвищувати рівень розвитку комунікативного компоненту готовності до здійснення професійної кар'єри у студентів-психологів. Особливу увагу варто звертати на розвиток соціального інтелекту та комунікативної компетентності майбутніх фахівців цієї сфери.

Висновки. Враховуючи специфічність професійної діяльності психолога, дослідники виділяють розвиток комунікативного компоненту його готовності як один із параметрів професіограми спеціаліста. Ефективність професійної діяльності (зокрема психоконсультації, психотерапії, психокорекції) значною мірою залежить від умінь психолога спілкуватися з клієнтом, що передбачає інтерес до людей, їхнього способу життя, думок, емоцій, почуттів, вміння обирати правильні слова й тон, для встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння і тд.

Нами було виділено критерії розвитку комунікативного компоненту готовності студентів-психологів до здійснення професійної кар'єри: соціальний інтелект, комунікативна компетентність та емпатія.

У респондентів зафіксовано: за критерієм «емпатія» - переважання високого рівня розвитку; за критерієм «комунікативна компетентність» - переважання середнього рівня; за критерієм «соціальний інтелект» - середній та нижче середнього рівень розвитку.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що необхідно підвищувати рівень розвитку комунікативного компоненту готовності до здійснення професійної кар'єри у студентів-психологів. Особливу увагу варто звертати на розвиток соціального інтелекту та комунікативної компетентності майбутніх фахівців цієї сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аминов Н. А., Молоканов М. В. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов. *Вопросы психологии*. 1992. №1–2. С. 73–83.

2. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : автореф. дис. на здобуття наук. степен. канд. психол. наук. : 19.00.05. Москва, 2006. 23 с.
4. Власенко Л. В. Социально-психологическое сопровождение академической группы как средство развития культуры общения студентов : автореф. дис. на здобуття наук. степен. канд. психол. наук. : 19.00.05. Москва, 2005. 18 с.
5. Вольфовська Т.О. Комунікативна компетентність особистості як умова взаєморозуміння та досягнення згоди. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія* : матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. К. : Гнозис, 1998. 605 с.
6. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления*. М. : Наука, 1968. С. 433–456.
7. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Вступ до спеціальності: практична психологія : навч. посібник. Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Інститут соціальної реабілітації і розвитку дитини. Кафедра психології освіти і управління. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. 208 с.
8. Ермаков Т. И. Индивидуальное понимание концепта «Я» как ключевая компетентность личности в условиях современного информационного общества. *Научные исследования по социальной и политической психологии* : сборник статей. К. : Миллениум, 2002. Вып. 6 (9). С. 200–207.
9. Захаров В. П., Хрящева Н. Ю. Социально-психологический тренинг. Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. 55 с.
10. Ключев Е. В. Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия : учеб. пособие для ун-тов и ин-тов. М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. 317 с.
11. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М. : МГУ, 1989. 216 с.
12. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. *Психологія* : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2. К., 1998. С. 103–108.
13. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. М. : Барс, 1996. С. 369.
14. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога . *Психологія* : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 3. К., 1998. С. 35–41.
15. Чепелева Н. В., Панок В., Титаренко Т. Особистісна підготовка практикуючого психолога. *Основи практичної психології*. К. : Либідь, 1999. С. 242–249.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Аминов, Н. А. & Молоканов, М. В. (1992). Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов. *Вопросы психологи, 1–2*.
2. Баширов, И. Ф. (2006). *Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога*. (Автореф. дис. канд. психол. наук.), Москва.
4. Власенко, Л. В. (2005). *Социально-психологическое сопровождение академической группы как средство развития культуры общения студентов*. (Автореф. дис. канд. психол. наук.), Москва.
5. Вольфовська, Т. О. (1998). Комунікативна компетентність особистості як умова взаєморозуміння та досягнення згоди. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р.* К.: Гнозис.
6. Гилфорд, Дж. (1968). Три стороны интеллекта. *Психология мышления*. М.: Наука.
7. Дуткевич, Т. В. & Савицька, О. В. (2005). *Вступ до спеціальності: практична психологія: навч. посібник*. Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Інститут соціальної реабілітації і розвитку дитини. Кафедра психології освіти і управління. Кам'янець-Подільський: Аксіома.
8. Ермаков, Т. И. (2002). Индивидуальное понимание концепта «Я» как ключевая компетентность личности в условиях современного информационного общества. *Научные исследования по социальной и политической психологии : сборник статей, 6 (9)*. К.: Миллениум.
9. Захаров, В. П. & Хрящева, Н. Ю. (1989). *Социально-психологический тренинг*. Л.: Изд-во ЛГУ.
10. Клюев, Е. В. (2002). *Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия: учеб. пособие для ун-тов и ин-тов*. М.: РИПОЛ КЛАССИК.
11. Петровская, Л. А. (1989). *Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг*. М.: МГУ.
12. Пов'якель, Н. І. (1998). Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. *Психологія: зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2*. К.
13. Холодная, М. А. (1996). *Психология интеллекта: парадоксы исследования*. М.: Барс.
14. Чепелева, Н. В. & Пов'якель Н. І. (1998). Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 3*. К.
15. Чепелева, Н. & Панок, В. & Титаренко, Т. (1999). Особистісна підготовка практикуючого психолога. *Основи практичної психології*. К.: Либідь.